

“Якби у мене була така армія як УПА, жоден німець не ступив би на землю Франції”.

Радянська армія звільнила Україну від фашистів. Не можна забувати, що в цій армії воювали мільйони українців, визволяючи свою землю, свої міста і села. Вони воювали за рідних, які гинули в окупації, яких гнали в Німеччину на примусові роботи. Нам пощастило, що вони не дали нацистам панувати над нами з їх таборами смерті, “бабиними ярами”, ідеологією расової вищості, ненавистю до євреїв і слов’ян.

Війна – це зло, найжахливіше, що вигадало людство для знищення собі подібних. І тому сьогодні ми згадуємо всіх, хто воював, хто загинув, хто втратив свою молодість і хто здобув нам перемогу над фашистською Німеччиною. Згадуємо і низько вклоняємося їм.

Л. Л. ЛЕВЧЕНКО, М. О. МЕЛЬНИК*

ПОПОВНЕННЯ ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДОКУМЕНТАМИ З ІСТОРІЇ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

65 років для світової історії лише мить, проте за цей час проходить життя цілого покоління людей, три генерації встигають змінити одна одну, і кожна з них має свою історію та культуру. Пам’ять кожної людини зберігає пережите, яке хвилює. Все інше належить до категорії “отримані знання”. Людині властиво отримувати і втрачати знання, або забувати непережите. Покоління, що пережило Другу світову війну вже практично пішло в історію, і лише архіви та музеї зберігають у своїх анналах пам’ять про війну.

У ході підготовки до відзначення 65-річчя Перемоги Державний архів Миколаївської області значно поповнив свої фонди документами з історії Другої світової війни. На зберігання до архіву надійшли документи Миколаївської обласної редакційної колегії “Книга пам’яті України” та документи, зібрані краєзнавцем Цигановим Валерієм Івановичем, який усе своє життя присвятив дослідженню бойового шляху 384-го Окремого Червонопрапорного Миколаївського батальйону морської піхоти Чорноморського флоту.

Миколаївська обласна редакційна колегія “Книга пам’яті України” була створена з метою увічнення пам’яті воїнів, загиблих на фронтах Великої Вітчизняної війни, згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР

---

* *Левченко Лариса Леонідівна* – кандидат історичних наук, директор Державного архіву Миколаївської області.

Мельник Марина Олександрівна – начальник відділу інформації і використання документів Державного архіву Миколаївської області.

від 31 липня 1989 року № 201 “Про організацію роботи, матеріально-технічне та фінансове забезпечення підготовки та видання республіканської, обласних і Київської міських книг пам’яті”. Редакційна колегія та її робоча група проводили пошукову роботу з виявлення прізвищ загиблих воїнів у центральних архівах, державних архівах областей, партійних архівах обкомів та інших архівних установах колишнього СРСР, СНД та України, листувалися із родичами загиблих, військкоматами з метою уточнення імен загиблих та даних про них, складала списки загиблих воїнів, збирали та узагальнювали статистичні дані, готували до видання томи обласної книги Пам’яті, надавали практичну і методичну допомогу у підготовці до видання районних книг пам’яті.

Видані томи “Книги пам’яті” є справжнім літописом народного героїзму на фронтах Великої Вітчизняної війни. 75 тисяч жителів та уродженців Миколаївщини поклали свої життя на вівтар перемоги над фашистської чумою. Книга Пам’яті документально фіксує величезні жертви тих трагічних і одночасно героїчних років. До неї занесені імена солдат і офіцерів Червоної армії, партизан і підпільників, прах яких покоїться на землях колишнього СРСР та території ще дев’яти країн Європи. І хоча минуле вже належить історії, але мужність і масовий героїзм нашого народу, виявлені в роки Великої Вітчизняної війни, ніколи не згаснуть. 90 уродженців Миколаївської області були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 15 осіб відзначені орденом Слави усіх трьох ступенів, орденами і медалями нагороджені десятки тисяч жителів Миколаївщини. Звання Героя Радянського Союзу посмертно присвоєно керівнику підпільної організації “Миколаївський центр” В.Лягіну, керівнику і учасникам комсомольської підпільної організації “Партизанська іскра” В. Моргуненку та П. Дяченку. Син миколаївського корабеля, Герой Радянського Союзу, льотчик В.Гречишников у серпні 1941 року бомбардував Берлін, а восени 1941 року під Тихвином повторив подвиг М. Гастелло. П. Дмитров збив 15 фашистських літаків, його ім’я висічене на меморіальній плиті, встановленій у центрі Братислави. 193 бойових виходи здійснив командир загону торпедних катерів Б. Першин і потопив 6 ворожих кораблів. У селі Фокіно Лозненського району Вітебської області Білорусі встановлений пам’ятник уродженцю міста Очакова лейтенанту Г.Потьомкіну. Цей список можна продовжувати.

Перший обласний том “Книги пам’яті” вийшов у 1995-ому році до 50-річчя Перемоги. Разом зі співробітниками редакційної колегії матеріал до кожного чергового тому збирали редакційні колегії і робочі групи працівників районних книг, працівники військових комісаріатів, ветерани Великої Вітчизняної війни і родичі загиблих, архівісти і краєзнавці, історики, представники науки, освіти і культури. Багато матеріалу зібрано пошуковим загоном “Пам’ять”, музеєм бойової сла-

ви “Патріоти Вітчизни”, пошуковими загонами Миколаївської області. Значення цих матеріалів важко переоцінити.

Серед зібраних джерел – довідки та копії документів Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (м. Подольськ), Центрального Військово-морського архіву (м. Гатчина), архіву Військово-медичної документації (м. Санкт-Петербург), Державного архіву Російської Федерації (м. Москва), Російського державного воєнного архіву (м. Москва), Центрального архіву прикордонних військ Федеральної служби безпеки Російської Федерації (м. Пушкіно Московської області), військових комісаріатів областей України та СНД, державних архівів областей України та країн СНД, довідки, інформації і відомості, надані селищними та сільськими радами, підприємствами, установами, організаціями, учбовими закладами, державними і народними музеями, місцевими організаціями Українського товариства охорони пам'яток, спогади ветеранів Великої Вітчизняної війни, однополчан, членів сімей загиблих тощо. Відповідно до розпорядження Миколаївської обласної державної адміністрації від 2 квітня 2009 року № 111-р редакційна колегія була ліквідована у зв'язку із завершенням пошуково-видавничого проекту. Усі зібрані документи і матеріали стали основою формування архівного фонду Р-6122 “Робоча група Миколаївської обласної редакційної колегії “Книга пам'яті України”. Крім цього, до фонду увійшли установчі документи редакційної колегії і робочої групи, накази керівника групи з основної діяльності, плани і звіти, інформації, надані установам вищого рівня, кошториси доходів і видатків, звіти з фінансово-господарської діяльності, штатні розписи, колективні угоди тощо. До складу фонду входять усі видані редакційною колегією томи “Книги пам'яті України” по Миколаївській області, Книги пам'яті, видані усіма обласними редакційними колегіями України, а також майже усі примірники Книг пам'яті, опублікованих різними редакційними колегіями країн СНД.

Велике значення для історії міста Миколаєва і Миколаївської області має прийнятий на зберігання особовий фонд В. І. Циганова, який отримав номер “Р-6120”. Сам краєзнавець народився у місті Миколаїв у родині І.М.Циганова, який пройшов усю війну у складі 384-го батальйону морської піхоти під командуванням Героя Радянського Союзу Ф.Є. Котанова. У 1967 році Валерій Циганов вступив до лав Радянської армії, а по закінченню військово-морського училища імені П.С. Нахімова служив на Північному флоті. У 1991 році він вийшов у відставку з посади заступника головного інженера управління озброєння і експлуатації Кольської флотилії у званні капітана 3-го рангу. Усе своє життя він присвятив дослідженню бойового шляху 384-го Окремого Червонопрапорного Миколаївського батальйону морської піхоти. Поштовхом до такого дослідження стала доля батька – командира 45-ї

батареї 384-го батальйону І. М. Циганова. А також той факт, що у роки Великої Вітчизняної війни 139 морським піхотинцям було присвоєно звання Героя Радянського Союзу, з них 58 воювали у складі 384-го батальйону. 2008 року видавництво Ірини Гудим видало книгу Валерія Циганова “Удар меча”, яка розповідає про бойовий шлях 384-го батальйону морської піхоти та, зокрема, про десантну операцію при звільненні Миколаєва під командуванням Костянтина Ольшанського. У фонді зосереджені рукописи книг, статей, нарисів В. Циганова, документи про бойові дії загону під командуванням Костянтина Ольшанського, десантні операції 384-го Окремого Червонопрапорного Миколаївського батальйону морської піхоти Чорноморського флоту у 1943–1944 роках, списки особового складу батальйону, спогади ветеранів, копії листів про нагородження учасників боїв, вирізки з газет, листування з учасниками війни, архівами, музеями, фотографії тощо. До фонду також включені передані В. Цигановим копії листів Ф. Котанова, а також документи про десантну операцію у районі Ялта-Мангуш-Маріуполь та визволення м. Бердянськ. Архів продовжує своє співробітництво з краєзнавцем Валерієм Цигановим і найближчим часом планує поповнити фонд новими документами.

Значною була й виставкова робота Державного архіву Миколаївської області. 27 січня 2010 року в приміщенні Миколаївського обласного товариства єврейської культури держархівом області відкрито виставку “Трагедія Голокосту на Миколаївщині”, під час якої було оприлюднено документи про кількість жертв та місця поховання розстріляних євреїв Миколаївщини, Одещини, Молдови та Бессарабії на території Миколаївської області, створення гетто та трудових комун, у яких утримувались мирні жителі, у тому числі і євреї. Крім того, на виставці були представлені документи державної комісії з розслідування злочинів нацистів на території Миколаївської області в роки Другої світової війни. В рамках заходу директор держархіву області Л. Л. Левченко виступила з доповіддю про криваві факти розстрілу єврейського населення Миколаївщини, відомості про які виявлені в документах держархіву. З матеріалами виставки “Трагедія Голокосту” можна ознайомитись на сайті держархіву у розділі “Документальні виставки on-line”.

28 квітня 2010 року в приміщенні держархіву відбулося урочисте відкриття виставки документів “Десант безстрашних (до 65-ї річниці Перемоги)”, яка висвітлювала десантну операцію 384-го батальйону морської піхоти. На виставці була представлена велика кількість фотодокументів, у тому числі фотографії усіх 68 десантників. Окремі стенди було присвячено керівнику миколаївського десанту Герою Радянського Союзу Костянтину Ольшанському. На відкритті виставки були присутні представники Миколаївської обласної ради ветеранів, ветерани

Великої Вітчизняної війни, керівний склад облдержадміністрації, краєзнавці й науковці міста Миколаєва, спеціалісти держархіву, студенти Українського державного морського технічного університету, представники ЗМІ. У рамках заходів, присвячених 65-й річниці Перемоги, проводились Дні відкритих дверей у держархіві області, екскурсії, шкільні уроки, радіо- та телепередачі.

Та все ж найбільшу увагу архівом було приділено використанню новітніх засобів інформаційних технологій. На сайті Державного архіву Миколаївської області (www.archiv.mk.ua) була відкрита нова рубрика “До 65-річчя Перемоги”, яка включає чотири онлайнві виставки:

“До 65-річчя звільнення Миколаївщини від фашистських окупантів”

“З історії діяльності партизанських загонів та підпільних організацій, які діяли на території Миколаївщини у 1941–1944 рр.”

“Насильницьке вивезення мирного населення Миколаївщини на примусові роботи до Німеччини під час Великої Вітчизняної війни”

“Миколаївщина з 1941 по 1945 рр.”.

Найбільшу зацікавленість у відвідувачів сайту викликала виставка “До 65-річчя звільнення Миколаївщини від фашистських окупантів”. 6 березня 1944 року війська 3-го Українського фронту під командуванням генерала армії Р. Я. Малиновського, форсувавши річку Інгулець і захопивши на західному березі кілька плацдармів, приступили до здійснення Березнегуватсько-Снігурівської операції. За два дні наступальних боїв частини Червоної Армії оволоділи Новим Бугом, Казанкою та іншими населеними пунктами. Перетнувши залізницю Долинська-Миколаїв, наші війська зламали фронт 6-ї німецької армії. З району Нового Буга війська фронту спрямували удар по тилах ворожих військ, що діяли на сході від Миколаєва. Одночасно зі сходу наступали 5-а і 6-а ударні та 28-а армії фронту, прикриті 17-ою повітряною армією. У березні 1944 р. у районі селищ Березнегувате і Снігурівка було оточено і знищено угруповання гітлерівців чисельністю до восьми дивізій. 19-21 березня 1944 р. визволено Єланець, Братське, Арбузинку. Тим часом війська правого крила 3-го Українського фронту заволоділи Новою Одесою і Вознесенськом. 20-24 березня війська цього фронту по всій лінії від Вознесенська до Миколаєва форсували річку Південний Буг. Частини 2-го Українського фронту на той час повністю очистили від окупантів Первомайськ, Криве Озеро і Врадіївку. 26 березня 1944 р. у Миколаївському торговому порту висадився загін десантників, яким командував старший лейтенант Костянтин Ольшанський. 28 березня 1944 р. війська 5-ої ударної і 28-ої армії оволоділи містом Миколаїв. При визволенні Миколаєва відзначились війська 5-ї ударної армії генерал-полковника В. Д. Цвєтаєва, 28-ої армії генерал-лейтенанта О. О. Грєчкіна, 6-ої армії генерал-лейтенанта І. Т. Шлемі-

на, 2-го гвардійського мехкорпусу генерал-лейтенанта танкових військ К.В.Свиридова, 17-ої повітряної армії, якою командував В. О. Судець. Двадцятьма артилерійськими залпами салютувала Москва доблесним визволителям Миколаєва. Після визволення міста війська лівого крила 3-го Українського фронту, форсуючи річку Південний Буг, зав'язали бої на підступах до Очакова. 2 квітня 1944 р. територія Миколаївщини була повністю звільнена від нацистських військ.

За героїзм, проявлений у боях за визволення Миколаївської області, понад 100 воїнів Червоної Армії були удостоєні звання Героя Радянського Союзу, 19-ти з'єднанням і частинам присвоєно найменування "Миколаївських", "Первомайських" і "Новобузьких".

На виставці представлені постанови Миколаївських облвиконкому і обкому КП(б)У періоду визволення Миколаївщини від нацистських загарбників, статті з газет, хронологічні довідки про період тимчасової нацистської окупації населених пунктів Миколаївської області з відомостями про загибель військовослужбовців Червоної Армії під час визволення населених пунктів, фотографії місць бойових дій у березні 1944 р., визволителів Миколаївщини, фотографії пам'ятників та пам'ятних знаків на честь визволення Миколаївщини від нацистських загарбників та інші документи.

Документи виставки "З історії діяльності партизанських загонів та підпільних організацій, які діяли на території Миколаївщини у 1941–1944 рр." розповідають про діяльність партизанських загонів та підпільних груп. Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр. стала суворим випробуванням для країни. З перших днів війни жителі Миколаївщини проводили мітинги, на яких висловлювали рішуче прагнення боротися з окупантами. Станом на 21 липня 1941 року в області в народне ополчення записалось 70464 жителі.

На виконання постанови ЦК ВКП(б) від 4 липня 1941 року "Про організацію боротьби в тилу ворожих військ" у Миколаївській області було сформовано підпільний обком партії, в районах та містах – райкоми та міськкоми партії, підпільні організації, партизанські загони, диверсійні та розвідувальні групи. Після вимушеного відходу військ Червоної Армії, тридцять два місяці – з 1 серпня 1941 року по 4 квітня 1944 року – Миколаївщина була окупована німецько-румунськими військами. Нищилися культурні і матеріальні цінності, за період "господарювання" на території області фашистами було знищено більше 105000 громадян.

Розгорнулася підпільна і партизанська боротьба. Умови, за яких жителі Миколаївщини розпочали боротьбу з окупантами, були тяжкими: на території області розташувалася велика кількість військових частин, штабів, аеродромів, баз. У Миколасві був штаб спеціальних військових з'єднань, спеціальних частин СС, поліції. Незважаючи на це, у Мико-

ласві, Первомайську, Казанківському, Баштанському, Березнегуватському, Кривоозерському, Доманівському районах були організовані і діяли партизанські загони і підпільні організації. В Арбузинському, Врадіївському, Жовтневому, Новоодеському, Миколаївському, Братському, Вознесенському діяли підпільно-патріотичні групи. Більшість підпільних груп і партизанських загонів створювали військовослужбовці Червоної Армії, які опинилися в оточенні або, потрапивши в полон, змогли вирватися з фашистських таборів, а також місцеві активісти: комуністи, комсомольці, антифашисти. Найбільш відомими підпільними організаціями на Миколаївщині були: “Миколаївський центр” у м. Миколаїв на чолі з В. О. Лягіним, куди входили групи А. Палагнюка (Андреєва), В. Бондаренка, П. Зашука, М. Комкова та ін., підпільна молодіжна організація “Партизанська іскра” у с. Кримка Первомайського району на чолі з В. С. Моргуненком, підпільні групи на території Жовтневого району на чолі з Т. М. Морозовим, підпільні загони у селах Богданівка і Доманівка, очолювані А. Т. Мазепою, партизанський загін, створений на території Казанківського району під командуванням Г. М. Седнева. Партизани і підпільники застосували різноманітні форми боротьби: випускали листівки та відозви з закликами до боротьби з окупантами, здійснювали диверсії, організовували масовий саботаж населенням області військових, економічних і політичних заходів окупантів. Важливе місце в діяльності підпільних організацій і груп посідали бойові операції по знищенню пального, продовольства, винищенню особового складу гітлерівських військ, а також здійснення диверсійних актів на транспорті, псування телеграфно-телефонного зв’язку, значна робота проводилась по звільненню з таборів військовополонених. За мужність і героїзм у боротьбі з німецько-румунськими загарбниками звання Героя Радянського Союзу посмертно були удостоєні чотири підпільники: Віктор Олександрович Лягін, Володимир Степанович Моргуненко, Парфентій Гречаний, Даша Дяченко, більше тисячі підпільників і партизан області нагороджені орденами і медалями. Про них нагадують меморіальні дошки, пам’ятники, вулиці, названі іменами героїв, обеліски і кургани слави.

На виставці були представлені накази, оголошення та повідомлення окупаційної влади про покарання за підпільну та партизанську діяльність, документи, які розповідають про підпільні групи та партизанські загони на Миколаївщині, експонувалася мапа Миколаївської області з позначенням місць діяльності цих груп та загонів, фотографії підпільників і керівників партизанських загонів, фотографії з місць диверсій, документи про нагородження патріотів.

Іншу, не менш трагічну і героїчну сторінку історії Другої світової війни висвітлює онлайн-виставка “Насильницьке вивезення мирного населення Миколаївщини на примусові роботи до Німеччини під час

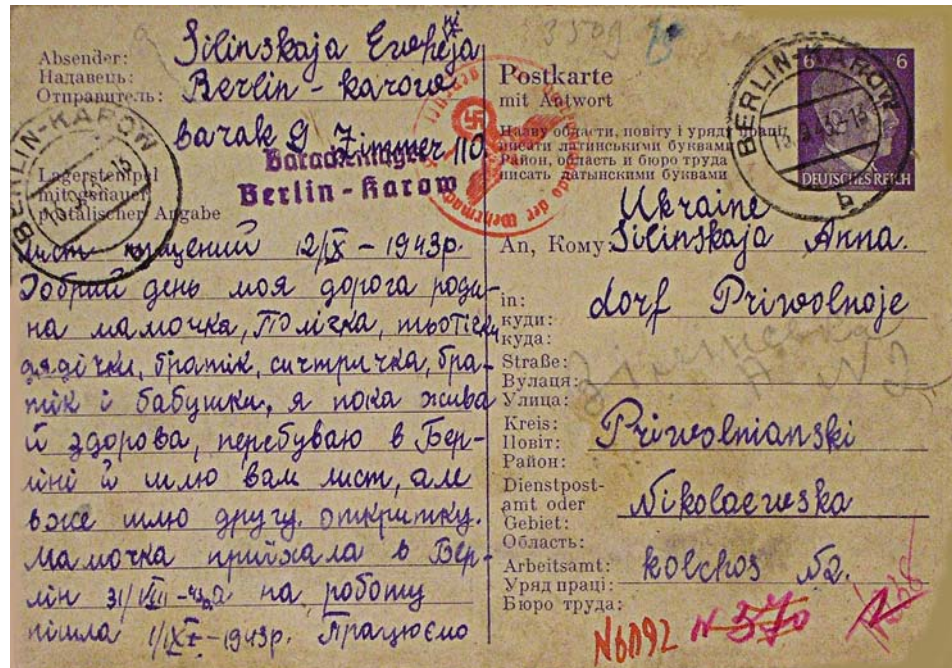
Великої Вітчизняної війни”. У серпні 1941 р. фашистські війська окупували Миколаївщину. Територія області (у сучасних її межах) була поділена між Німеччиною та Румунією. Документи Державного архіву Миколаївської області яскраво характеризують кривавий “новий порядок”, який встановили німецько-румунські окупанти на території нашого краю. В миколаївському передмісті Темвод регулярно проводились розстріли мирного населення, на території Миколаївщини німецько-румунські окупанти створили низку гето, де знищували мирних громадян. У м. Миколаїв було розстріляно, замучено, повішено 80 тис. мирних громадян і військовополонених, а взагалі по області більше 105 тисяч чоловік (за даними на 1946 рік). Однією зі складових “нового порядку” окупантів було насильницьке вивезення мирного населення Миколаївщини на примусові роботи до Німеччини (як правило, вивозили молодь 1926–1927 року народження), за відмову їхати до Німеччини хлопці та дівчата підлягали ув’язненню, а іноді й розстрілу. На виставці експонуються документи, що розповідають про тяжку долю наших земляків “остарбайтерів”. Всього по м. Миколаїв було вивезено на примусові роботи до Німеччини 5000 осіб, а по області (без урахування районів, що увійшли до Миколаївської області у 1954 році), за даними Миколаївського облвиконкому на 1 червня 1947 р. – 45507 осіб. 2 квітня 1944 року територія області була звільнена від нацистів. Починаючи з 1945 р., мешканці Миколаївщини почали повертатися на Батьківщину.

На початку XXI століття, коли український народ намагається переосмислити історичне минуле, ми розуміємо, що період Другої світової війни є особливим, переломним етапом у тривалому, суперечливому процесі формування нашого суспільства. Активна участь українського народу в антигітлерівській коаліції, великі людські жертви, колосальні матеріальні збитки сприяли поглибленню національно-патріотичної свідомості. Заслуги українського народу у боротьбі за свободу і незалежність народів Радянського Союзу та Європи здобули світове визнання. Україна вийшла з війни не просто як одна із країн-переможців, вона вперше увійшла у систему світової співдружності, набувши статусу суб’єкта міжнародного права, члена Організації Об’єднаних Націй. У цьому контексті величезного значення набуває вивчення історії Другої світової війни, новий погляд на події, нове прочитання документів без заангажованості та політичної упередженості. І особливе місце у цих дослідженнях посідають фонди державних архівів України, популяризація яких є одним із основних завдань архівних колективів.

Відкриття виставки “Десант безстрашних”
у Державному архіві Миколаївської області.
Фото 2010 рік.

Deutlich u. auf der Linie schreiben! Пиши виразно і тільки на лініях! Пиши ясно и только на линиях!

за 60 км. від лагера грузило і розгружаємо великі на фермі "Швейцарський батальйон". Мамочка робота не тяжка робило з 6-8, а ноги свободні, мамочка їсти нам дають 250гр. хліба і два рази баланси, а коли картоплю мамочка, за мене не безпокояє нам не скучно ми всі висті в одній лагері так що бачимося. Мамочка я в одній кімнаті з Гайшмай Г. стило на одній койці їмо висті Мамочка неживишка я до колосської пещи

Мамочка, я написала з отриманні данні, як получу ответ напишу. Мама хліб у нас ще є нічого. Мама і Толь за мене не безпокояється

Поліська не ридай привіт Антоні шурі, Тейн, шурі, шурі, всім останнім по вулиці живіть на вулиці дружно, так як ми шурі. Дока досвіданіє вачо: дорка зайнська жана. Цілюю вас усіх

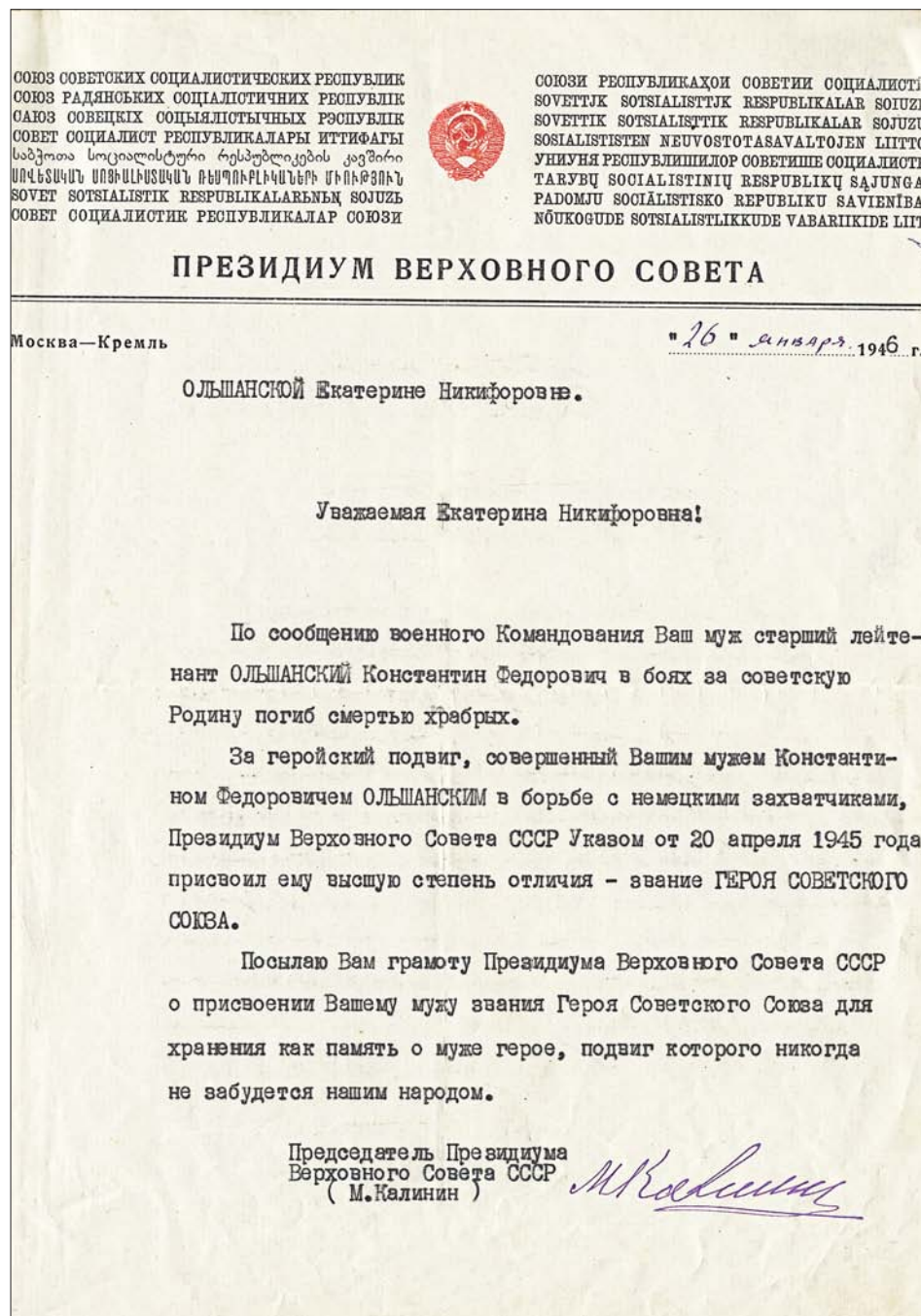
Лист Зелінської Євгенії, насильно вивезеної на примусові роботи до Німеччини, від 12 вересня 1943.

Держархів Миколаївської обл., ф. Р-2871, оп. 1, № 6092.

Керівник підпільної організації
“Миколаївський центр”
Лягін Віктор Олександрович
(1908–1943).
*Фото з фондів
Держархіву
Миколаївської обл.
Без дати.*

Костянтин Ольшанський
з дружиною Катериною
Ольшанською.
Фото. До 1940 року.
*Держархів Миколаївської обл.,
ф. П-10, оп. 1, спр. 227,
арк. 59.*

Лист Президії Верховної Ради СРСР, направлений К. Н. Ольшанській,
 про присвоєння їй чоловікові К. Ф. Ольшанському
 звання Героя Радянського Союзу.
 Держархів Миколаївської обл., ф. П-10, оп. 1, спр. 227, арк. 6.

Діти рвуть портрет А. Гітлера після звільнення Миколасва.
Фото з фондів Держархіву Миколаївської обл. 1944 рік.

Члени Надзвичайної державної комісії з розслідування нацистських злочинів
оглядають могилу в'язнів гетто у с. Богданівка Доманівського району (1944 р.)
Фото з фондів Держархіву Миколаївської обл. 1944 рік.